

ANDREAS FUNKE – SÓLYOM PÉTER (SZERK.):
VERZWEIFELT OBJEKTIV: TAGEBUCHNOTIZEN UND BRIEFE DES
UNGARISCHEN RECHTSPHILOSOPHEN FELIX SOMLÓ (1873–1920)
(KÖLN – WEIMAR – WIEN: BÖHLAU VERLAG 2013) 290.

Magyar és német együttműködés keretében Andreas Funke és Sólyom Péter több éves kutatómunkájának eredményeképpen született meg egy régóta várt, Somló Bódog (1873–1920) tudósi egyéniségét és életművét újszerűen bemutató majd' háromszáz oldalas mű. Maga a könyv „vegyes” műfajú, így olvashatunk benne a kötet szerkesztői által közösen írt terjedelmes tanulmányt Somló életéről és munkásságáról, illetve sajátos forráskiadványként is forgathatjuk, hiszen bő terjedelemben közöl szemelvényeket a jeles magyar jogfilozófus lelkiismeretesen vezetett – az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött – naplójából, továbbá tematikus válogatást tartalmaz széles körű levelezéséből is. Találhatunk még a könyvben 1903-as parlamenti jegyzőkönyvrészletet, valamint Somló személyes tragédiájáról szóló egykori publicisztikát és verset egyaránt. Úgy vélem, érdemes a somló életművet ekképp feldolgozó könyvet a magyar jogbölcseleti tradíció kutatása elmúlt évtizedei

fejleményeinek tükrében szemlélni, hiszen így fedezhetjük fel annak jelentőségét, illetve revelatív jellegét.

A teljességre törekvés igénye nélkül elsőként Finkey Ferenc 1908-ban megjelent terjedelmes elmélettörténeti monográfiáját kell említeni, amelyben a pályakezdő Somlót, mint a szociológiai jogbölcsezet „legbuzgóbb harcosát” mutatja be.¹ A pályakép rekonstrukciója első érdemi állomásának tekinthetjük a viszonylag fiatalon elhunyt tudós halálát követően, 1921-ben, a *Társadalomtudomány* című akkor induló folyóirat első számában közzétett Moór Gyula-tanulmányt.² Somló legjelentősebb tanítványa, a korszak emblematis magyar jogfilozófusa alapos, némileg didaktikus, a nagyközönség számára is befogadható terjedelmes írásban állít emléket szeretve tisztelt mesterének. A torzóként hátra maradt somlói életmű megismertetésének fontos epizódja volt a hagyatékban kéziratként föllelhető töredékes filozófiai tárgyú feljegyzések közzététele, mely 1926-ban a szellemi örökösnek tekinthető Moór szerkesztésében jelent meg.³ A „Prima Philosophiának”, vagy másképpen a „feltétlenről szóló tan, mint filozófiai alaptudománynak” nevezett, a hazai filozófiai gondolkodásban eredetinek tűnő elmélet mindazonáltal semmilyen módon nem hatott a magyar jogbölcseleti gondolkodás későbbi fejlődésére. Ezt követően csupán a két világháború közötti időszakban, egy 1930-ban írt tanulmány tért ki Somló jogfilozófiai munkásságára, melyet a magyar jogbölcseleti hagyomány áttekintése kapcsán Horváth Barna írt egy tekintélyes német szakfolyóiratban.⁴

A második világháború utáni évtizedtől kezdődően egészen a rendszerváltozást megelőző időszakig a magyar jogbölcseleti tradíció kutatásának orientációs sarokköveit Szabó Imre 1955-ben megjelent elhíresült monográfiája határozta meg, mely reakciós, szélsőséges, a mindenkori elnyomó hatalmat kiszolgáló tudományterületként mutatta be a világháború előtti hazai jogbölcseletet és annak jeles képviselőit. Az osztályharc szellemében fogant ideológia-kritikai megközelítés jó harminc évre kanonizált módon határozta meg azokat a dogmatikus kiindulópontokat, amelyek figyelembevételével lehetett az érintett jogtudósokhoz és gondolataikhoz közelíteni. Csupán az elmúlt századforduló pozitívista jogszemléletének bizonyos eredményeit illetve elismeréssel, amelyek a polgári radikalizmus eszmeiségét megtestesítve a történelmi materializmushoz közelálló, így „haladó” világgépet sugároztak. Somlót is ebben a „koordináta rendszerben” helyezte el, s neokantiánus „fordulatát” az imperialista politikai-jogi ideológia magyarországi megnyilvánulásának tekintette.⁵ Szűk két évtizeddel később Sándor Pál – a marxista filozófia jól ismert alakja – 1973-as filozófiatörténeti monográfiájában Somlót, mint „kispolgári” értelmisé-

¹ FINKEY FERENC: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcsezet kifejlődésének története* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata 1908) 413–419.

² MOÓR GYULA: „Somló Bódog” *Társadalomtudomány* 1921/1. 17–40.

³ FELIX SOMLÓ: *Gedanken zu einer Ersten Philosophie* [Herausgegeben von Julius Moór] (Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter & Co. 1926).

⁴ HORVÁTH BARNA: „Die ungarische Rechtsphilosophie” *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 1930–31/1. 59–73.

⁵ SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1955) 266–275, 360–384.

git, „az első magyar szociológiai nemzedék” tagjaként, Pikler Gyula és Jászi Oszkár társaságába tartozóként mutatta be, akinek az élete a „kieleződött osztályharc fordulataiban” felörlődve jutott el a tragikus végkifejletig.⁶ Sándor Pál értékelése az előbbiekhöz képest némileg szalonképesebb formát öltött, sőt, egy helyütt a számára is iránymutató Szabó Imre-féle monográfia rendkívül sommás megállapítását, mely szerint Somló „a polgári radikalizmus képviselőjéből... mind reakciósabb világnézetű, a hatalomnak udvarló katedra-tudós lett”, akkoriban nem kis bátorságot tanúsító módon „túlzónak” nevezte.⁷

A magyar jogbölcseleti tradíció meghatározó korszakainak és legjelentősebb alakjainak megítélésében az 1980-as éveket megelőzően már megkezdődött egy sajátos újra-felfedezési folyamat, melyben elsősorban filozófusok, szociológusok, etnográfusok és más társadalomkutatók jeleskedtek. Az 1970-es évek elejétől Pulszky Ágost és Somló Bódog munkásságát bemutató konferenciák, illetve egyes alkalmi írások kísérelték meg a több tudományterületen otthonosan mozgó gondolkodók eredményeit a szakmai diskurzusba bevonni. Somló tudományos jelentőségének megítélésében említésre méltó – a szellemiségében már változást sejtető – Seres László tollából 1970-ben megjelent tanulmány.⁸ A *Magyar Filozófiai Szemle*ben megjelent írás Somlót – halálának ötvenedik évfordulóján – a magyar pozitivisták állam- és jogbölcselet „jelentős művelőjeként” mutatja be. A tárgyilagos megközelítés szép példája Litván György Somló születésének centenáriuma alkalmából megjelent bensőséges képet rajzoló írása.⁹ Ugyancsak említésre méltó a vajdasági *Létünk* című folyóirat 1975-ös évfolyamában Bodzsoni István tanulmánya, mely a somlói életművet tényszerűen, az érdeklődők számára áttekinthető jelleggel, bő terjedelemben mutatja be.¹⁰ A Magyar Néprajzi Társaság 1977. április 20-án tartott ülése Somló etnológiai munkásságát kívánta fölterképezni. Litván György, Zsigmond Gábor és Sárkány Mihály előadásai később a *Szociológia* című folyóirat hasábjain jelentek meg.¹¹

Az 1980-as évek elejére nyilvánvaló változások következtek be a hazai társadalomtudományi, így a jogtudományi gondolkodásban. Az akadémiai álláspont toleránsabbá kezdett válni a hivatalos paradigmától eltérő nézetekkel szemben. Az évtized közepére a magyar jogelméleti irodalomban végleg meggyöngyölni látszottak a szovjet típusú marxizmus hazai pozíciói. A korábban megkérdőjelezhetetlen kinyilatkoztatások kritikája már nem jelentett az érintett kutatók számára egzisztenciális ellehetetlenülést. Egyszerű értékválasztásként élhették meg a jogelmélettel foglalkozók, hogy mely paradigma mentén művelik tudományszakjukat. Az új

⁶ SÁNDOR Pál: *A magyar filozófia története* (Budapest: Magvető Kiadó 1973) 357–377.

⁷ SÁNDOR: (6. l.) 358.

⁸ SERES László: „Pozitivisták társadalombölcselet Magyarországon. Somló Bódog halálának 50. évfordulójára” *Magyar Filozófiai Szemle* 1970/5. 936–954.

⁹ LITVÁN György: „Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején: Somló Bódog (1873–1920)” *Valóság* 1973/8. 32–42.

¹⁰ BODZSONI István: „Somló Bódog” *Létünk* 1975/3–4. 123–143.

¹¹ Vö. LITVÁN György: „Somló Bódog munkássága” *Szociológia* 1977/4. 503–507; ZSIGMOND Gábor: „Somló Bódog és a magyar etnológia” uo. 508–515; SÁRKÁNY Mihály: „Somló Bódog az ősi társadalom gazdaságáról” uo. 516–521.

utak keresésének egyik formájaként jelent meg a „fordulat éve” előtti magyar jogbölcséleti hagyomány tanulmányozása, újraértékelése. Az áttörés fokozatosan és több sikon zajlott. Az egyik lehetőség – mely napjainkig is tart – az érintett életművek meghatározó, vagy éppen kevésbé ismert darabjainak az újraközlése. Somló esetében az 1970-es évek végén már szerkesztetten közöltek korábban nem publikált kéziratokat, illetve szemelvényeket, melyek komoly szerepet játszottak a jóformán ismeretlen jog- és állambölcséleti munkásság újrafelfedezésében. Mindebben meghatározó szerepe volt Varga Csabának, aki két, korábban magyarul nem olvasható Somló-szemelvényt tett közzé a 20. század első felének jogelméleti irodalmát reprezentáló két különböző antológikus válogatásban.¹² Ugyancsak ezekben az években kezdődik a magyar jogfilozófusok (Somló Bódog, Moór Gyula, Horváth Barna) pályafutását, vagy azok egy-egy lényeges szakaszát bemutató, a Szabó Imre-féle örökséggel szakító írások közlésének a sora. A somlói életút rekonstrukcióját tekintve ez idő tájt két kiemelésre méltó tanulmány jelent meg, a *Jogtudományi Közönyben* Varga Csaba, illetve a *Világosságban* Nagy Endre tollából.¹³

Nehéz a valódi indokát megtalálni annak, hogy az 1990-es évek elejétől, az említett előzmények után a nemzetközi szakirodalomban talán legtöbbször hivatkozott Somló jogbölcséleti munkásságával miért foglalkoztak még mindig olyan keveset idehaza. A rendszerváltozást követően mind ez ideig az életmű átfogó rekonstruálására csupán egy kísérlet történt.¹⁴ Zódi Zsolt 1995-ben megjelent kismonográfia terjedelmű tanulmánya ígéretes kezdete volt a további, még alaposabb és részletekbe menő vizsgálódásoknak, mely révén el lehet jutni a magyar jogfilozófiai gondolkodást a neokantianizmus jegyében megújító jogtudós kritikai méltatásához. Sajnálatos, hogy a szerző nem folytatta a későbbiekben ez irányú kutatásait.

Az életmű értékelésére törekvő kísérletek közül mindenképp érdemes megemlíteni egy pályakezdő, később jogtörténésszé vált professzor (Szegevári Katalin) korai, de még ma is „vállalható” terjedelmes írását, mely az 1950-es évek elején keletke-

¹² Lásd SOMLÓ Bódog: „Jogi alaptan” [részletek a *Juristische Grundlehre* (1917) c. művéből] in VARGA Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti törekvések* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet 1977) 45–61, illetve SOMLÓ Bódog: „A szociológia és a jogfilozófia viszonya, és különös tekintettel a jogfilozófia támogatása a szociológia által” [1910] in VARGA Csaba (szerk.): *Jog- és filozófia: Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1981) 179–189. Emellett kiemelésre méltó a szintén Varga Csaba nevéhez kapcsolódó nemes vállalkozás, mely Somló állambölcséleti tárgyú, csak kéziratban, töredékes formában fennmaradt jegyzetei közzétételével kívánta az amúgy is sokoldalú életmű további rétegeit bemutatni. Lásd VARGA Csaba (szerk.): „Somló Bódog jegyzetei Arisztotelész Állambölcséletéről” *Magyar Filozófiai Szemle* 1981/6. 816–835; VARGA Csaba (szerk.): „Somló Bódog végső summázata: az ismeretlen Állambölcséleti jegyzetek” *Állam- és Jogtudomány* 1985/2. 359–373; VARGA Csaba (szerk.): „Somló Bódog jegyzetei Augustinus Állambölcséletéről” *Állam- és Jogtudomány* 1985/4. 777–783.

¹³ Lásd VARGA Csaba: „Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával” *Jogtudományi Közöny* 1980/8. 543–546; NAGY Endre: „Erény és tudomány: Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról” *Világosság* 1981/12. 764–772.

¹⁴ ZÓDI Zsolt: „Erény és tudomány: Somló Bódog állam- és jogbölcséleti munkássága” in Loss Sándor – SZABADFALVI József – SZABÓ Miklós – H. SZILÁGYI István – ZÓDI Zsolt: *Portrévázlatok a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetéből* (Miskolc: Bibor Kiadó 1995) 63–141.

zett, de csupán 2004-ben a *Jogelméleti Szemle* internetes szakfolyóiratban közölték Varga Csaba közreműködésével.¹⁵ Ugyancsak kiemelésre méltó, hogy 2004-ben a Somló munkássága iránti nemzetközi érdeklődést jól reprezentáló könyv jelent meg Andreas Funke tollából egy neves tübingeni kiadó gondozásában, mely az elmúlt századforduló jogpozitívizmusának jeles alakjai között, bő terjedelemben foglalkozik a magyar jogtudós jogbölcseleti munkásságával.¹⁶

Az elmúlt több mint két évtizedben az említett műveken túl születtek még az életmű sokoldalúságát – filozófiai, állambölcseleti, szociológiai, jogbölcseleti, morálfilozófiai vonatkozásait – bemutató tanulmányok Andreas Funke, Halász Iván és Schweitzer Gábor szerzőpáros, Kupa László, Navracsics Tibor, Percz László, Pethő Sándor és Vass Ágnes szerzőpáros, Pokol Béla, Szegő Katalin, valamint e sorok írója tollából.¹⁷ Ebbe a sorba illeszkedik továbbá egy Somló pozitivistá pályaszakaszával foglalkozó – mindmáig nyomtatásban meg nem jelent – kandidátusi disszertáció is.¹⁸

¹⁵ SZEGVÁRI Katalin: „Somló Bódog jogelméleti munkássága” (A kézirat eredetileg 1952–1953-ban készült) *Jogelméleti Szemle* 2004/4; <http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html>. A tanulmány szövegét Varga Csaba rendezte sajtó alá.

¹⁶ ANDREAS FUNKE: *Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie. Entwicklung und gegenwärtige Bedeutung der Rechtslehre um 1900* (Tübingen: Mohr Siebeck 2004) 132. skk.

¹⁷ LÁSD KOSTVÁKNÉ VASS Ágnes – PETHŐ Sándor: „Az evolucionista etikától a transzcendentális normatívizmushoz” in CSIKÓS Ella – LAKATOS László – VERES Ildikó (szerk.): *A van és a kell világa: Fejezetek a magyar etika történetéből* (Miskolc: [k. n.] 1990) 109–135; NAVRACSICS TIBOR: „Somló Bódog államelmélete 1898–1909” *Valóság* 1991/7. 16–25; SZEGŐ Katalin: „Somló Bódog értékelmélete” *Magyar Filozófiai Szemle* 1994/3–4. 343–364; KUPA László: „Somló Bódog” *Jura* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja) 1998/1. 43–48; POKOL Béla: „A XIX. századi magyar jogelmélet” *Magyar Jog* 1998/7–8. 291–93; PERECZ László: „A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth” *Századvég* [Új folyam] 1998/10. 78–83; SZABADFALVI József: „Bódog Somló” in Felix SOMLÓ: *Schriften zur Rechtsphilosophie* [Ausgewählt und eingeleitet von Csaba Varga] (Budapest: Akadémia Kiadó 1999) XI–XII; Uő.: „A neokantianus fordulat beteljesedése a magyar jogi gondolkodásban: Vázlat Somló Bódog jogbölcseleti életművéről” in *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis* VI. (Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara 2006) 227–241; Uő.: „Prima Philosophia Iuris: A Sketch of Bódog Somló’s Legal Philosophical Oeuvre” in Péter CSERNE – István H. SZILÁGYI – Miklós KÖNCZÖL – Máté PAKSY – Péter TAKÁCS – Szilárd TATTAY (szerk.): *Theatrum Legale Mundi. Symbola Cs. Varga Oblata* (Budapest: Societas Sancti Stephani 2007) 485–498; Uő.: „Kilencven éve jelent meg Somló Bódog Juristische Grundlehre című műve” *Állam- és Jogtudomány* 2007/4. 615–621; Uő.: „The Role of Bódog Somló in the Revival of Hungarian Legal Philosophy” *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP)* 2007/4. 540–550; SCHWEITZER Gábor – HALÁSZ Iván: „Peregrináció Germániában: Somló Bódog a lipcei és a heidelbergi egyetemen (1896–1897)” *Jogtudományi Közlöny* 2010/6. 286–297. (Angolul: „Peregrination in Germany: Bódog Somló at the Universities of Leipzig and Heidelberg/1896–1897” *Acta Juridica Hungarica* 2010/2. 109–121.); SZABADFALVI József: „Bódog Somló – The »Representative Man« of Hungarian Legal Philosophy” in Zoran POKROVAC (szerk.): *Rechtswissenschaft in Osteuropa: Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert* [Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers 5.] (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2010) 375–389; ANDREAS FUNKE: „Felix Somló’s Legal Philosophy: Content, Critique, Counterparts” in Bjarne MELKEVIK (szerk.): *Standing Tall: Hommages à Csaba Varga* (Budapest: [k. n.] 2012) 155–166.

¹⁸ FALUS Katalin: *Fejezetek a magyar jogfilozófiai gondolkodás történetéből: Pulszky, Pikler és Somló jogpozitívizmusa* [Kandidátusi értekezés] (Budapest 1994).

Végül említésre méltó, hogy Somló jogfilozófiai munkásságának újrafelfedezésében – a korábban hivatkozott forrásközléseken túl – fontos szerepet játszott az életművet reprezentáló művek publikálása. Somló 1917-ben közzétett *Juristische Grundlehre* című monográfiáját – tekintettel a kedvező fogadtatásra és az általános érdeklődésre – tíz évvel később ugyanaz a kiadó ismételtelen megjelentette, majd pedig 1973-ban a Scientia Verlag harmadjára is méltónak találta az újraközlésre.¹⁹ A hazai forráskiadványok közül kiemelésre érdemes a „Jogi alaptan” szerző által készített, 1920-as magyar nyelvű „könyvatos” kivonatának Takács Péter „szöveggondozásában”, 1995-ben nyomtatásban való közzététele,²⁰ illetve néhány értékfilozófiai és jogbölcséleti tárgyú tanulmányának újbóli megjelentetése az 1990-es évek második felében.²¹ Legvégül e sorba tartozik Somló idegen nyelven publikált kisebb terjedelmű írásaiból, valamint szintén idegen nyelven publikált korabeli Somló-méltatásokból közölt válogatás Varga Csaba szerkesztésében, amelyet az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 1999-ben.²² Ez utóbbi kiadvány nem titkolt célja, hogy a külföld számára hozzáférhetővé tegye Somló munkásságának kevésbé ismert, nehezen hozzáférhető részeit.

Sok szempontból ezt a célt, vagyis elsősorban a nemzetközi szakmai közönség számára a somlói életmű megismertetését szolgálja Andreas Funke és Sólyom Péter most megjelent kötete. Mindezt sajátosan új módon kísérli meg, amikor naplőbejegyzések, levelek, vagy más egyéb dokumentumok közlésével kívánja a nemzetközi hírű és jelentőségű tudóst, mint barátságra és elismerésre áhító „hús-vér” személyt bemutatni. A terjedelmes bevezető tanulmány az életút alapos és tárgyszerű áttekintésén és elemzésén túl fontosnak tartja a tudósegénység konfliktusokkal teli pályájának és tragikus sorsának okait is rekonstruálni.

A kötet ezt követő két nagy egysége, a naplőbejegyzések, illetve a közölt levelek jó része csak a legszakavatottabb és a kéziratári kutatásoktól sem megriadó kutatók számára volt mindeddig hozzáférhető. A magyar és részben német nyelven írt naplőrészletekből előtűnik számunkra egy századfordulós európai tudós, bepilanthatunk mindennapi életébe, utazásaiba, szokásaiba, megismerhetjük érdeklődését, széleskörű tájékozottságát, barátait, tudós kollégáit, levelezőpartnereit, illetve szembesülhetünk a korabeli politikai eseményekkel kapcsolatos véleményével. A naplőbejegyzések arra is alkalmasak, hogy értesüljünk szakirodalmi olvasmányélményeiről, illetve a tudományos közélet történéseiről. Felsorolni sem lehet mindazokat az információkat, melyek hozzásegíthetik az olvasót e kivételes tudósegénység megismeréséhez.

¹⁹ Felix SOMLÓ: *Juristische Grundlehre* (Leipzig: Verlag von Felix Meiner 1917) (Második kiadás: 1927; újranyomva: Aalen: Scientia Verlag 1973). A szerző saját maga által készített kivonata: *Jogbölcsészet: Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadója 1920).

²⁰ SOMLÓ Bódog: *Jogbölcsészet: A Juristische Grundlehre kivonata* (Miskolc: Biber Kiadó 1995).

²¹ SOMLÓ Bódog: „A helyes jog elméletéről” [1911] *Jogállam* 1996/1–2. 81–85; Uő.: „A jog alkalmazásáról” [1912] *Jogállam* 1996/3–4. 84–94; Uő.: *Értékfilozófiai írások* (Szeged: JATE BTK 1999).

²² Felix SOMLÓ: *Schriften zur Rechtsphilosophie* [Ausgewählt und eingeleitet von Csaba Varga] (Budapest: Akadémia Kiadó 1999).

A kötetben közölt 63 levél három témakört ölel át. Az első, az 1896–1897 folyamán Lipcséből és Heidelbergből írt levelek csokrá, melyben Somló külföldi tanulmányútjáról számol be szüleinek. A levelek másik – 1896 és 1916 között kelt – nagy csoportja Somló intellektuális fejlődését kívánja reprezentálni. Itt elsősorban a rá hatást gyakorló kortársak (Pikler Gyula, Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Szladits Károly, Albert Kocourek és Alfred R. Wallace) leveleit olvashatjuk. De ugyanitt találhatjuk Somló és Moór levelezésének jó néhány darabját, melyek a mester és tanítvány egymásra reflektáló gondolataiba, intellektuális párbeszédébe nyújtanak betekintést. Természetesen e levelek sem mentesek a személyes, olykor baráti megjegyzésektől, amelyek elmélyítik az olvasás élményét, szembesítve bennünket a mindennapi élet sokszínűségével és a szubjektum varázsával. A levelek harmadik csoportja a *Juristische Grundlehre* kiadásának folyamatához kapcsolódó, illetve az arra vonatkozó visszhangok megfogalmazását tartalmazó dokumentumoknak tekinthetők. Itt egyaránt olvashatunk a nagy mű megjelentetése kapcsán született, kiadókkal folytatott levelezésből, illetve a könyv fogadtatásának legelső külföldi és hazai reflexióit tartalmazó üdvözlő és gratuláló sorokat Hans Kelsen, Leonidas Pitamic, Julius Binder, Alfred Verdross, Walter Heinrich, Josef Kohler, Adolf Merkl, Rudolf Stammler, illetve Szladits Károly, Finkey Ferenc, Szászy-Schwarz Gusztáv tollából. A közzétett dokumentumok közül mindenképpen kiemelésre méltó Moór Gyula 1918 tavaszán írt terjedelmes levele, melyben a tanítvány a nagy opus igen alapos áttanulmányozása után fejti ki kritikai elemeket sem nélkülöző véleményét, melyen mindvégig átsugárzik mestere iránt érzett nagyrabecsülése. Az érdekesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy Moór e levelet a keleti fronton töltött harctéri szolgálat közben írta.

Érdemes külön szólni a kötethez fűzött mellékletéről, mely többek között tartalmaz egy 1903-ból származó parlamenti jegyzőkönyvrészletet, amelynek „tárgya” Somló a *Huszadik Század* című folyóiratban megjelent írása kapcsán kipattant – a tudomány szabadságát is érintő – parlamenti polémia. Továbbá itt olvashatunk Somló tragikus halálának hazai fogadtatását bemutató két dokumentumot, egy napilap cikket és Reményik Sándor Somló halálára írt *Tragédia* című versét. A mellékletben található rövid életrajzi összefoglalók, melyek a kötetben hivatkozott jelentős hazai és külföldi személyek munkásságát mutatják be, a könyvet olvasó, elsősorban külföldi érdeklődők számára nagy szolgálatot tesznek. Emellett a könyvben számos helyen lábjegyzetekben is, hasonló módon, bár rövidebb terjedelemben, bemutatják az egyes dokumentumokban említett személyeket. Ezen túlmenően a tájékozódást segítő földrajzi út- és kronológiai eseménymutatót is készítettek a könyv szerkesztői, melyek szintén a melléklet részét képezik. A kötetet forrás- és irodalomjegyzék, valamint névmutató zárja. Az olvasó itt tájékozódhat a naplőbejegyzések, illetve a közölt levelek föllelési helyéről, továbbá e helyütt találja Somló fontosabb műveinek bibliográfiáját és az életművel foglalkozó további tájékozódást segítő válogatott szekunder irodalomjegyzékét. A könyvben található néhány fotó (portrék, életképek, levél-fotók stb.) az érdeklődő olvasó számára meglepetést is tartogat. A Somlót ábrázoló fényképek között kuriózum számba menő, mindeddig a legbeavatottabbak számára is ismeretlen fotókat találunk. Felkutatásuk és közzétételük a szerkesztők kutató munkáját dicséri.

Végső summázatként megállapítható, hogy a Somló-kutatás tetszetős kivitelben közzétett új eredménye minden bizonnyal német nyelvterületen fogja még inkább felkelteni az elmúlt századforduló és századelő nagy magyar jogbölcseleje iránti érdeklődést. Úgy vélem, nem vagyok egyedül azzal az óhajjal, hogy szívesen látnám, illetve lapozgatnám Andreas Funke és Sólyom Péter Somló-kötetének magyar nyelvű kiadását. Minden bizonnyal a kötetben olvasható tanulmány és a közzétett dokumentumok a sokszínű életmű megismerésén fáradozó szűkebb szakmán túl, a hazai művelt nagyközönség érdeklődésére is számot tarthatnak.

Szabadfalvi József*

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, 4028 Debrecen, Kassai út 26.

E-mail: szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu.